

دانشکده معماری و هنر

گروه معماری

پایان نامه برای دریافت درجه کارشناسی ارشد

در رشته معماری، گرایش معماری

طراحی خوابگاه دانشجویی

با رویکرد علوم رفتاری در یزد

دانشجو

زینب رجبی برفه

استاد راهنما

دکتر طاهر وحیدی

اساتید مشاور

دکتر حمزه غلامعلی زاده و دکتر کاظم مندگاری

مهر ماه ۱۳۹۲

طراحی خوابگاه دانشجویی با رویکرد علوم رفتاری در یزد

دانشجو: زینب رجبی برفه

با پیشرفت روزافزون آموزش عالی در کشور و به تبع آن، افزایش جمعیت دانشجویان، من جمله دانشجویان غیربومی، لزوم توجه به اسکان این قشر تأثیرگذار در جامعه، احساس می‌شود. شهر یزد نیز با توجه به جمعیت بالای دانشجویی آن، از این قاعده مستثنی نیست. این امر در حالی است که، خوابگاه‌های کنونی صرفاً تأمین‌کننده برخی نیازهای اولیه دانشجویان هستند و اولویت‌دهی به مسائل کمی، باعث غفلت از سایر نیازهای ایشان شده‌است؛ در نتیجه، ساکنین شهرها و دانشجویان راه، متحمل هزینه‌های حاصل از این سهل‌انگاری کرده‌است. اولین قدم در راه تأمین تمامی نیازهای ساکنین، شناسایی ابعاد مختلف آن است. لذا مفاهیمی از روان‌شناسی محیط، در توضیح ریشه این نیازها و نتایج حاصل از برآورده‌سازی آن‌ها، مورد مطالعه قرار گرفته‌اند، که مفهوم خلوت و مفاهیم وابسته به آن نظیر فضای شخصی، قلمرو و ازدحام از آن جمله می‌باشند. طی آشنایی با این مفاهیم و تعمیم آن‌ها به سکونتگاه دانشجویی، احکامی برای طراحی فضاها استخراج شده‌است، که در طراحی معماری بلوک سکونتی از آن‌ها استفاده شده‌است.

کلیدواژه‌ها: طراحی معماری، خوابگاه دانشجویی، علوم رفتاری، روان‌شناسی محیط

تقدیم به همه دانشجویانی که برای تحصیل، رنج دوری از خانه و خانواده را چشیده‌اند.

فهرست مطالب

۱	فصل ۱. کلیات.....
۲	۱-۱ بیان مسئله و محدوده آن.....
۲	۲-۱ ضرورت مسئله.....
۳	۳-۱ مفروضات پژوهش.....
۴	۴-۱ اهداف پژوهش.....
۴	۵-۱ روش انجام پژوهش.....
۴	۶-۱ پیشینه موضوع.....
۷	۷-۱ ساختار پژوهش.....
۸	فصل ۲. تبیین ابعاد موضوع طراحی.....
۹	مقدمه.....
۹	۱-۲ شناخت عمومی موضوع.....
۹	۱-۱-۲ تاریخچه خوابگاه دانشجویی.....
۱۰	۲-۱-۲ اهمیت موضوع خوابگاه.....
۱۰	۳-۱-۲ خوابگاه یا سکونتگاه؟.....
۱۱	۲-۲ تبیین سکونتگاه دانشجویی.....
۱۱	۱-۲-۲ سکونتگاه دانشجویی، خانه جدید دانشجو.....
۱۱	۲-۲-۲ سکونتگاه دانشجویی در چه مکان و برای چه رشته تحصیلی.....
۱۳	۳-۲-۲ ویژگی های معماری شهر یزد.....
۱۵	۳-۲-۲ اپیزودهای رفتاری/ عملکردی سکونتگاه دانشجویی.....
۱۵	۱-۳-۲ مطالعه.....
۱۵	۲-۳-۲ تعاملات اجتماعی.....
۱۶	۳-۳-۲ تفریح و سرگرمی.....
۱۶	۴-۳-۲ آشپزی.....
۱۶	۵-۳-۲ خواب و استراحت.....
۱۷	۶-۳-۲ استفاده از سرویس بهداشتی.....
۱۷	۴-۲ نقد مصادیق.....
۱۸	۱-۴-۲ بررسی پیمایش میدانی پایان نامه مشابه.....
۱۹	۲-۴-۲ سکونتگاه دختران دانشگاه یزد.....
۲۶	۳-۴-۲ سکونتگاه Tietgen (تایتگن).....
۲۹	فصل ۳. مباحث نظری طراحی.....
۳۰	مقدمه.....
۳۱	۱-۳ آشنایی با مفهوم خلوت.....
۳۱	۱-۱-۳ تعریف خلوت.....
۳۲	۲-۱-۳ فواید و کارکردهای خلوت گرایی.....
۳۴	۳-۱-۳ سازوکارهای خلوت.....

۳۵	۲-۳ آشنایی با مفهوم فضای شخصی.....
۳۵	۱-۲-۳ تعریف فضای شخصی.....
۳۶	۲-۲-۳ فواید و کارکردهای فضای شخصی.....
۳۷	۳-۲-۳ عوامل مؤثر بر فضای شخصی.....
۳۸	۳-۳ آشنایی با مفهوم قلمرو.....
۳۸	۱-۳-۳ تعریف قلمرو.....
۳۹	۲-۳-۳ انواع قلمرو.....
۴۱	۳-۳-۳ قلمروپایی.....
۴۲	۴-۳-۳ فواید و کارکردهای قلمرو.....
۴۳	۴-۳ آشنایی با مفهوم ازدحام.....
۴۳	۱-۴-۳ تعریف ازدحام.....
۴۳	۲-۴-۳ واکنش به ازدحام.....
۴۶	۵-۳ جمع‌بندی.....
۴۸	پی‌نوشت.....
۴۹	فصل ۴. برنامه‌ریزی معماری.....
۵۰	مقدمه.....
۵۰	۱-۴ معرفی دانشگاه یزد.....
۵۱	۲-۴ ابعاد مختلف طراحی سکونتگاه دانشجویی.....
۵۱	۱-۲-۴ بعد عملکردی.....
۵۱	۲-۲-۴ بعد اقلیمی.....
۵۲	۳-۲-۴ بعد اجتماعی.....
۵۳	۴-۲-۴ بعد اقتصادی.....
۵۴	۵-۲-۴ بعد فرمی.....
۵۵	۳-۴ بستر طراحی.....
۵۵	۱-۳-۴ موقعیت جغرافیایی و اقلیم سایت.....
۵۶	۲-۳-۴ ویژگیهای سایت.....
۶۴	۴-۴ برنامه فیزیکی.....
۶۴	۱-۴-۴ فضاهای مورد نیاز سکونتگاه دانشجویی.....
۶۹	۲-۴-۴ تعداد کاربران مفروض.....
۷۰	۳-۴-۴ نحوه سازماندهی فضا.....
۷۲	۴-۴-۴ جداول برنامه ریزی فضای سکونتگاه.....
۸۵	فصل ۵. معرفی طرح.....
۸۶	مقدمه.....
۸۶	۱-۵ آلترناتیوها.....
۸۹	۲-۵ معرفی طرح پیشنهادی.....
۹۸	۳-۵ پیشنهاداتی برای طراحان آینده.....

۹۹.....	فهرست منابع.....
۱۰۲.....	پیوست شماره ۱. الگوهای انسانی.....
۱۰۴.....	پیوست شماره ۲. نیازهای انسان.....
۱۰۶.....	پیوست شماره ۳. تفسیرپذیر بودن فضای معماری.....
۱۰۹.....	پیوست شماره ۴. نقشه‌های معماری.....

فهرست جداول

جدول ۴-۱. جدول برنامه‌ریزی لابی ورودی.....	۷۲
جدول ۴-۲. جدول برنامه‌ریزی سالن مطالعه.....	۷۳
جدول ۴-۳. جدول برنامه‌ریزی آشپزخانه.....	۷۵
جدول ۴-۴. جدول برنامه‌ریزی اتاق.....	۷۷
جدول ۴-۵. جدول برنامه‌ریزی راهرو.....	۷۹
جدول ۴-۶. جدول برنامه‌ریزی سرویس بهداشتی.....	۸۱
جدول ۴-۷. جدول برنامه‌ریزی نشیمن سوئیت.....	۸۳
جدول ۵-۱. آلترناتیو شماره ۱.....	۸۷
جدول ۵-۲. آلترناتیو شماره ۲.....	۸۸

فهرست تصاویر

- تصویر ۱-۲. حیاط مرکزی خوابگاه مریم..... ۲۰
- تصویر ۲-۲. فضای ورودی خوابگاه مریم..... ۲۰
- تصویر ۳-۲. فضای داخلی سوئیت(سالن و راهرو) از خوابگاه مریم..... ۲۱
- تصویر ۴-۲. فضای داخلی سوئیت(سالن و راهرو) از خوابگاه نسترن..... ۲۳
- تصویر ۵-۲. حیاط مرکزی و نمای بیرونی خوابگاه نسترن..... ۲۳
- تصویر ۶-۲. نمای بیرونی خوابگاه‌های نرگس، نیلوفر و ریحانه..... ۲۴
- تصویر ۷-۲. راهروهای خوابگاه نرگس..... ۲۴
- تصویر ۸-۲. نمای بیرونی و برش-پرسپکتیو سکونتگاه تایتگن..... ۲۶
- تصویر ۹-۲. نمای داخلی و بیرونی سکونتگاه تایتگن..... ۲۶
- تصویر ۱۰-۲. تصاویری از فضاهای داخلی سکونتگاه تایتگن..... ۲۶
- تصویر ۱-۳. خلوت به مثابه فرایندی بهینه‌ساز..... ۳۳
- تصویر ۲-۳. رابطه بین کارکردهای خلوت و سازو کارهای نظارت بر خلوت..... ۳۵
- تصویر ۳-۳. چیدمان اجتماع‌گریز و اجتماع‌پذیر..... ۳۸
- تصویر ۴-۳. الگوی ازدحام..... ۴۵
- تصویر ۵-۳. نمودار طراحی..... ۴۸

فهرست نقشه‌ها

- نقشه ۱-۲. سایت پلان مجموعه سکونتی دختران دانشگاه یزد..... ۱۹
- نقشه ۱-۴. پلان موقعیت دانشگاه یزد و سایت انتخابی..... ۵۵
- نقشه ۲-۴. موقعیت ورودی و دسترسی سایت انتخابی..... ۵۷
- نقشه ۳-۴. موقعیت مجاورت‌های سایت موردنظر..... ۵۹
- نقشه ۴-۴. موقعیت ساختمان‌های موجود در مجموعه سکونتی..... ۶۱
- نقشه ۵-۴. دید و منظر سایت..... ۶۳
- نقشه ۱-۵. سایت مجموعه سکونتی دختران دانشگاه یزد..... ۸۹
- نقشه ۲-۵. پلان همکف..... ۹۰
- نقشه ۳-۵. سوئیت شماره ۱..... ۹۲
- نقشه ۴-۵. سوئیت شماره ۱ معلولین..... ۹۳
- نقشه ۵-۵. سوئیت شماره ۲..... ۹۴
- نقشه ۶-۵. سوئیت شماره ۲ معلولین..... ۹۴
- نقشه ۷-۵. سوئیت شماره ۳..... ۹۵
- نقشه ۸-۵. سوئیت شماره ۴..... ۹۶
- نقشه ۹-۵. سوئیت شماره ۵..... ۹۷

فصل ۱. کلیات

۱-۱ بیان مسئله و محدوده آن

موضوع طراحی محل اقامتی برای دانشجویان، مسئله تازه‌ای نیست. از همان هنگام که مدرسه‌های مذهبی مسیحیان و مسلمانان در اروپا و آسیا شروع به کار کردند، طراحان با مسأله اقامت مناسب برای دانشجویان مواجه بودند. با آغاز به کار دانشگاه‌های امروزی، مسئله اقامت دانشجویان، که تحت سازمان مشخصی درس می‌خوانند، شکل تازه‌ای گرفت. با پیشرفت و توسعه آموزش عالی در کشور و به تبع آن افزایش جمعیت دانشجویی از یک سو و تمرکز مراکز دانشگاهی در شهرهای بزرگ از سوی دیگر، لزوم توجه به بحث اسکان دانشجویان غیر بومی به شدت احساس می‌شود.

آنچه امروزه بیش‌تر در مورد خوابگاه‌ها ملاک قرار داده می‌شود، ظرفیت کمی اسکان دانشجو می‌باشد؛ این امر در حالی است که، جمعیت رو به رشد این قشر از اجتماع، تأثیر ایشان بر جامعه را افزایش می‌دهد؛ لذا، سهل‌انگاری در برآورده‌سازی نیازهای فیزیولوژیکی و روان‌شناختی آنان، که از سوی مدیران و طراحان اتفاق می‌افتد و به طراحی نامطلوب این محیط می‌انجامد، می‌تواند طیفی از مشکلات گوناگون، از جمله، کاهش بازدهی تحصیلی دانشجویان و برخی مشکلات رفتاری، نظیر بروز تنش‌های منفی بین آنان را، به همراه داشته‌باشد.

مشخصه رفتاری بدیع سکونتگاه دانشجویی، زندگی جمعی می‌باشد. این بخش از زندگی گرچه موقتی است، اما تقریباً شامل تمام نیازهای فضایی و روانی یک فرد در خانه است؛ به‌علاوه اینکه، کاربر با تعاملات اجتماعی جدیدی نیز، مواجه می‌شود، که بخشی از پروسه تنظیم آن‌ها، تحت تأثیر متقابل با محیط زندگی است. بنابراین، آنچه مهم تلقی می‌شود، از یک سو، حفظ هویت و حریم فردی هر کاربر و از سوی دیگر، تبدیل این بازه زمانی و مکانی، به بستری برای یادگیری چگونگی برقراری ارتباط با اجتماع است. در راستای حل این مسائل، بخشی از حوزه علوم رفتاری که مواردی از این دست را مطرح می‌کند، مدنظر است؛ بدین ترتیب مفهوم خلوت، فضای شخصی و قلمرو، از جمله مفاهیمی هستند، که در ارتباط با این مسئله قرار دارند.

۱-۲ ضرورت مسأله

عدم تأمین مکان مناسب، چه از نظر کمی و چه کیفی جهت اسکان دانشجویان در شهرهای محل تحصیل، باعث بروز مشکلاتی برای ساکنین شهرها و دانشجویان شده‌است. در حال حاضر، اغلب فضاهایی که برای اقامت دانشجویان از سوی دانشگاه‌ها در نظر گرفته شده‌است، صرفاً تأمین‌کننده برخی نیازهای اولیه و امنیت دانشجویان می‌باشد و از تأمین تمامی نیازهای فیزیولوژیکی و سایر نیازهای پایه و فرانیازها غفلت شده‌است. این غفلت در موقعیتی اتفاق می‌افتد، که فرد سنین حساس و مؤثری از زندگی خود را طی می‌کند و در شرایطی است، که از طرفی شاید اولین تجربه دوری از خانواده و شهر خود را پیدامی‌کند و از طرف دیگر، وارد محیطی شده که تعاملات و کنش‌های جدید فراوانی را تجربه می‌کند. عدم پاسخگویی درخور به نیازهای کاربر، می‌تواند با وجود انطباق‌پذیری ذاتی انسان، تأثیرات موقت و دائم فراوانی بر زندگی و روان افراد باقی گذارد، که ابتدائی‌ترین آن‌ها می‌تواند عدم موفقیت تحصیلی وی در این دوران باشد.

با مقدمات ذکرشده و در محدوده پژوهش حاضر، سوالاتی از این قبیل مطرح می‌شوند که، دانش علوم رفتاری چگونه می‌-

تواند زندگی دانشجویی در سکونتگاه‌ها را تشریح و تبیین کند؟ آیا مفاهیم روان‌شناسی محیط، قابلیت تعمیم به محیط‌های مسکونی دانشجویی را دارند؟ مفهومی چون خلوت و مفاهیم وابسته به آن، چه مابه‌ازاهای مکانی در سکونتگاه دانشجویی می‌توانند داشته‌باشند؟ نتایج حاصل از بررسی این مفاهیم در قالب سکونتگاه دانشجویی و ایده‌پردازی براساس آن‌ها، چه نتایج احتمالی خواهدداشت؟ بنابراین، دغدغه اصلی و خاص این پروژه، مطرح‌شدن ضرورت توجه به معیارهای روان‌شناسی و تعاملات دوسویه انسان با محیط، در خوابگاه دانشجویی است؛ چراکه پیش‌بینی می‌شود، نتیجه عدم توجه به این فاکتورها، برآورده‌نشدن نیازها و عدم تعلق‌پذیری به محیط سکونتی می‌باشد، که این امر نیز به استفاده نامناسب از محیط و عدم داشتن حس مسئولیت‌پذیری در قبال آن، منجر می‌شود. سلسله تعامل منفی از رفتار کاربران و محیط‌ساخته‌شده، از یک سو به کاهش تدریجی و دائمی کیفیت محیط زندگی و از سوی دیگر، به کاهش رضایت‌مندی دانشجویان از محیط و بروز رفتار تخریب‌گر، می‌انجامد. لذا، از میان جنبه‌های مختلف زندگی دانشجویی لازم به نظر می‌رسد، که این‌بار و در اینجا اصطلاحاً از دریچه علوم- رفتاری به مسئله نگاه‌شود.

۱-۳ مفروضات پژوهش

با شناسایی کاستی‌ها و مشکلات در خوابگاه‌های کنونی، که از طریق مشاهدات عینی و مطالعه پژوهش‌های انجام شده در این بخش، حاصل شده، ظن وجود کمبودهای نظری و عملی در طراحی این مکان، بیش‌تر به یقین نزدیک شده‌است؛ کمبودهایی که بخشی از آن‌ها از کمبود مکان مناسب برای فعالیت‌های در نظر گرفته‌شده ناشی می‌شود و برخی، حاکی از عدم وجود برخی مکان‌های مورد نیاز و شناسایی فعالیت‌های صورت‌گرفته در خوابگاه است. تصور می‌شود، این کمبودهای فضایی و سرانه‌های پایین و غیراستاندارد جدا از ملاحظات اقتصادی، ریشه در عدم تدوین مبانی نظری مناسب سکونتگاه دانشجویی داشته‌باشد. بنابراین به نظر می‌رسد، طراحی سکونتگاه‌های دانشجویی با توجه به تمامی نیازهای فیزیولوژیک، سایر نیازهای پایه و فرانیازهای دانشجویان، می‌تواند تا حد زیادی بر افزایش کیفیت محیط و ایجاد احساس تعلق و رضایت‌مندی دانشجویان موثر باشد. در راستای تأمین نیازهای کاربران، اولین قدم شناسایی کیفیت‌های مورد نیاز آنان است؛ برای دستیابی به این کیفیت‌ها، می‌توان از علم روانشناسی محیط- به عنوان علمی که دغدغه اصلی آن درک سازوکار تعامل میان محیط و بهره‌بردار است- کمک گرفت.

فاکتورهای روان‌شناسی مورد بررسی، که در شکل‌دهی رویکرد اصلی مؤثرند، شامل مفاهیم خلوت، فضای شخصی، قلمرو و ازدحام می‌باشند، که مفروض است این مفاهیم قابلیت شرح و بسط مسائل مربوط به جنبه‌های مختلف زندگی دانشجویی را داشته و روش‌هایی که در رسیدن به اهداف این مفاهیم و نتایج آن وجوددارد، در زندگی دانشجویی قابل تعمیم می‌باشند. براساس رویکرد ایروین آلتمن^۱ در این زمینه، هسته اصلی کار مفهوم خلوت است، و جنبه‌های مختلف این مفهوم و مقیاس‌های گوناگون تأمین آن است که، مفاهیم فضای شخصی و قلمرو را مطرح می‌سازد و عدم برقراری تعادل مابین آن‌ها به گوشه‌گیری و ازدحام می‌انجامد.

از جمله مفروضات جنبی پژوهش، مکان‌یابی محل طراحی سکونتگاه می‌باشد، که در فصل‌های آتی بیش‌تر به آن پرداخته-

¹ Altman. E.

می‌شود؛ اما، مختصر اینکه با کمبود فضای خوابگاهی در دانشگاه یزد و با توجه به قرابت مکانی که منجر به شناخت عمیق‌تر وجوه مختلف موضوع می‌شود، طراحی سکونتگاه در سایت خوابگاهی دختران دانشگاه یزد در نظر گرفته شده است.

۴-۱ اهداف پژوهش

نظریه‌پردازی در معماری، همواره در سیر تاریخی این حرفه مشاهده می‌شود. منبع این نظریات، از جنبه‌های مختلف یک اثر، نظیر وجوه اجتماعی، روان‌شناختی، سیاسی، هنری، ساختاری و غیره نشئت می‌گیرد. هر کدام از این جنبه‌ها می‌تواند با توجه به موضوع معماری، نمود ویژه‌ای داشته باشد؛ اما، در اینجا هدف، سیر فرایندی پیوسته از شاخه علوم رفتاری به یک فضای مسکونی دانشجویی است، که از این طریق نشان داده شود، استفاده از مفاهیم علوم رفتاری و وارد کردن آن‌ها به گزاره‌های معماری، می‌تواند در تنظیم تعاملات بین ساکنین مؤثر باشد. و با شناخت و برطرف کردن نیازهایشان، امکان جذب حداکثری رضایت کاربران به وجود آید. دستاوردهای این موضوع، می‌تواند قدمی در راه مطرح کردن این مفاهیم در معماری ابنیه باشد و در آینده در جهت تبیین احکام معماری خوابگاه‌های دانشجویی تأثیر مثبت داشته باشد.

۵-۱ روش انجام پژوهش

برای شناخت ابعاد مختلف موضوع، از مطالعات کتابخانه‌ای بهره گرفته شده است؛ یافته‌های به دست آمده از نتایج مطالعات اسنادی و کتابخانه‌ای، به صورت تحلیل منطقی بر اساس رویکرد پژوهش، بررسی شده اند. علاوه بر این، داده‌هایی نیز از پژوهش‌های مشابه صورت گرفته، وجود دارد، که نقد و برداشت‌های حاصل از آن‌ها، با توجه به مباحث نظری طرح، در رسیدن به هدف، راهگشا بوده است. همچنین، نقد نمونه‌ها و مصادیق خوابگاهی موجود در دانشگاه یزد و شنیده‌ها و دیده‌ها در این باره، نیز به برداشتی هرچند کلی می‌انجامد؛ به علاوه استفاده از تجربه ساکنین و به خصوص مسئولینی که با قشر عظیم دانشجویی در طی سالیان برخوردار داشته‌اند (ارتباط شخصی، آذر و اسفند ۱۳۹۱)، نکات مثبت و منفی‌ای را روشن می‌سازد که اگرچه پرداختن به جزئیات و تحلیل‌ها را همچنان ضروری می‌دارد، اما مسیر را روشن‌تر می‌سازد. تجربیات شخصی که با تحقیق با طراحی همراه می‌شود، نیز از موارد جزئی و اتوذهای کوچک رفتاری، تا تعاملات رفتاری و محیطی کلی‌تر را شامل می‌شود و به نظر می‌رسد پاسخ‌های مطمئنی را بتوان از این طریق در مورد شناخت نیازها و نحوه پرداخت به آن‌ها، به دست آورد.

۶-۱ پیشینه موضوع

بخش نظری موضوع، شامل مباحث علوم رفتاری و زیرشاخه روان‌شناسی محیط، در کتب علوم اجتماعی، روان‌شناسی و یا تألیفات معمارانی که در حوزه رفتار پیشرو هستند، قابل پیگیری است. از آن جمله، کتاب «محیط و رفتار اجتماعی»، همان‌طور که در فصل‌های آتی مشاهده خواهد شد، منبع اصلی مباحث نظری پژوهش محسوب می‌شود. در این کتاب، نویسنده با هدف شناخت رفتارهای انسان و تأثیر آن بر محیط، اطلاعات مربوط به چهار مفهوم خلوت، فضای شخصی، قلمرو و ازدحام را،

استخراج کرده و به دنبال نظریه‌ای است، که این چهار مفهوم را به هم پیوند دهد. بنابراین، با جمع‌آوری تعاریف از متخصصان مختلف، همچنین بیان سازوکارها و ویژگی‌های هر کدام، به جمع‌بندی مطالب به‌دست‌آمده پرداخته‌است. در فصل آخر این کتاب نیز، آثار مفاهیم چهارگانه بر طراحی محیطی بررسی می‌شود. البته، کتاب موردنظر، فاقد مثال‌های روشن از کاربردهای این مباحث در فضای معماری و ذکر ایده‌های شکلی است (همچنان که از اهداف آن نیز نبوده‌است)، اما شناخت اجمالی این مفاهیم و نتایج آن‌ها، در تعمیم این مباحث به سکونتگاه دانشجویی و پرورش ایده‌های مکانی مؤثر بوده و مورد استفاده خواهدداشت.

از نظریاتی که در کتاب «محیط و رفتار اجتماعی» از آن استفاده شده، متعلق به ادوارد تی هال، انسان‌شناس معاصر است. وی در کتاب «بعد پنهان» به بررسی رابطه انسان و فضا، تحت زیرعنوان‌هایی چون همجواری، می‌پردازد و بر این اساس، محور اصلی بحث خود را فضای شخصی و اجتماعی و درک انسان از این دو فضا قرار می‌دهد. تی هال، با توجه به تحقیقات و آزمایشات صورت گرفته، به تقسیم‌بندی فضای بی‌شکل اطراف انسان می‌رسد، که البته تأکید دارد، که فواصل به‌دست‌آمده در معرفی فضا، بر طبق نمونه‌های آمریکایی هستند. اما، آنچه از دستاوردهای این کتاب، در موضوع سکونتگاه مورد اهمیت است، توجه به بعد پنهان انسان، در طراحی فضا و نتایج حاصل از وجود فواصل نامرئی بین افراد، در طراحی فضا است. شناخت این فواصل و پی‌بردن به تأثیرات فرهنگی در ادراک فضا، معمار را در طراحی فضای بهینه، مطابق با شناخت روحیات قلمروگرایانه و تنوع درک فضا به‌واسطه تعیین فواصل مختلف، یاری خواهدداد. از نتایج آن در طراحی پلان معماری، این است که سازمان‌دهی فضا می‌تواند بر اساس تعداد، ابعاد و کیفیت فواصل، صورت گیرد، و از این طریق یکی از اهداف پروژه، که شناخت دقیق نیازهای کاربر و برآورده‌سازی آن‌ها است، حاصل می‌شود.

یکی از نتایجی که کتاب «بعد پنهان»، به آن اشاره دارد، وجود فرهنگ‌های مختلف و ادراکات مختلف در کاربران است. ساکنین پروژه سکونتی نیز، تنوع زیادی دارند، که شامل تفاوت‌ها در شخصیت، خرده فرهنگ‌ها، گروه‌ها و غیره می‌شود. همچنین یکی از نتایجی که از کتاب «محیط و رفتار اجتماعی» گرفته‌شد، قائل شدن حق انتخاب برای کاربر بود، تا از این طریق، به رضایت وی از فضا و نتایج این رضایت در بالابردن کیفیت محیط، کاهش مشکلات رفتاری، افزایش کاربری فضا و غیره دست پیدا کرد. در همین راستا، در کتاب «محیط‌های پاسخده» چنین مکان‌های دموکراتیکی را «پاسخده» تلقی کرده و برای رسیدن به چنین مکانی، احکامی تبیین می‌شود؛ نظیر نفوذپذیری، گوناگونی، خوانایی، انعطاف‌پذیری، تناسبات بصری، غنای حسی و رنگ تعلق. بررسی اهمیت و جایگاه هر کدام از این عوامل، در سکونتگاه دانشجویی، ادامه مسیری است که به-عهده نگارنده می‌باشد.

یکی از کُتبی که شناخت موضوع را کمی عمیق‌تر می‌کند، «مکان و بی‌مکانی» است. در این کتاب، به ویژگی‌های مکان نظیر جوهره و هویت آن پرداخته‌شده و با توضیح ارتباط آن با فضا، شناخت آن کامل‌تر شده‌است. منظر کلی، که در تشریح این کتاب بر آن تأکید شده‌است، تعریف مکان در تقابل با بی‌مکانی است و بی‌مکانی یک محل را، پتانسیلی برای تبدیل شدن به مکان می‌داند. این عبارت را می‌توان ریشه ایده انعطاف‌پذیری و قابل تفسیر بودن فضا برای کاربران، تلقی کرد. لذا، شناخت این ریشه‌ها، تعریف مکان و ابعاد مختلف آن، می‌تواند راه ایده‌پردازی در موضوع موردنظر پروژه را هموارتر کند. تعمیم دستاوردهای نظری این کتاب، نظیر تشریح جوهره مکان، در قالب مکان‌های خصوصی و شخصی، همچنین، تشریح هویت مکان، توسط رفتارها، حواس، پیشینه افراد و غیره، به موضوع سکونتی و درواقع، کاربردی کردن این مباحث، قدم بعدی است، که سعی شده در این پروژه در مسیر آن گام برداشته‌شود.

از جمله کتب دیگری که به مباحث قلمرویی و فضای شخصی اشاره داشته‌اند، کتاب «آفرینش نظریه معماری»^۱ و «تئوری شکل خوب شهر»^۲ می‌باشد، که به تعریف و تشریح مباحث، در تک بناها و نمونه‌های شهری می‌پردازند و در شناخت جایگاه موضوع و ابعاد روانی، اجتماعی و فیزیکی آن، مؤثرند. نمونه کتابی که مفاهیم را با ذکر نمونه‌های متفاوتی در معماری، شرح داده و عملیاتی‌شدن آن را نقد کرده، «درس‌هایی برای دانشجویان معماری»^۳ است. توضیح این مفاهیم در قالب نمونه‌های معماری، باعث آشنایی با شناخت نتایج حاصل از این مفاهیم در فضا شده‌است، که راهنمای خوبی در آموزش نحوه عملیاتی-کردن مباحث خواهد بود.

از میان پایان‌نامه‌های مشابه، پایان‌نامه کارشناسی ارشد آقای خواجه‌زاده، تحت عنوان «ارزیابی خوابگاه‌های دانشجویی نمونه موردی خوابگاه شماره یک دانشگاه یزد»، یکی از پایان‌نامه‌های مورد استفاده است، که صرفاً در موضوع خوابگاه، تحقیق نظری انجام داده‌اند. ایشان به عقبه دانشگاه‌ها در ایران و شکل‌گیری اولین خوابگاه‌ها پرداخته و در ادامه روش ارزیابی خود را - ارزیابی پس از استفاده - شرح داده‌اند. در طی این ارزیابی توسط مشاهده و مصاحبه، داده‌های خود را، در موارد عملکردی و رفتاری، مورد تحلیل قرار داده‌اند. این تحلیل‌ها، منجر به احکامی در زمینه طراحی، شامل نحوه سازمان‌دهی فضا، شکل اتاق‌ها، فضاهای خاص مورد نیاز، توجه به انواع قلمروها و محوطه، همچنین دستورالعمل‌های مدیریتی گردیده‌است. این رساله همان‌طور که اهداف آن دنبال می‌کند، مسائل را تنها به شکل نظری بررسی کرده‌است و مسائل عملکردی و رفتاری مورد بررسی، از دریچه ارزیابی یک خوابگاه مطرح شده‌اند. به این معنی که، دسته‌بندی مسائل از ارزیابی یک خوابگاه نتیجه‌گیری شده‌است، در حالیکه در تحقیق نگارنده، مکان‌ها از فعالیت‌های مورد نیاز یک زندگی دانشجویی و با توجه به مباحث روان‌شناسی محیطی نتیجه‌شده‌اند، که فعالیت‌ها و فضاها، هر کدام در آفرینش و تکمیل دیگری نقش دارند. وسعت ارزیابی این رساله، باعث شده که مسائل به صورت سطحی بررسی شوند و اغلب، نظرات استفاده‌کننده، بدون ادغام تحلیل‌های متخصصان رشته‌های مختلف، به احکام فضایی کلی منجر شوند. تفاوت کار در رساله حاضر نیز از همین‌جا منجر می‌شود؛ به این صورت که، در این‌جا از نتایج ارزیابی پایان‌نامه ذکر شده در بخش شناسایی فعالیت‌ها و نیازهای کاربران استفاده می‌شود و با ادغام آن با مباحث نظری روان-شناسی محیطی، به ذکر احکام و ایده‌ها و نهایتاً طراحی پرداخته خواهد شد.

پایان‌نامه دیگر، متعلق به آقای موسی‌پور، با عنوان «طراحی سکونتگاه دانشجویان هنر و معماری دانشگاه باهنر کرمان با رویکردی به مفهوم خلوت (Privacy)» می‌باشد. نکته منفی‌ای که در رویکرد وجود دارد، نگاه تک‌بعدی است که به زندگی یک دانشجو می‌شود، که ایشان در پایان رساله، خود به این موضوع اشاره کرده و لذا پایان‌نامه را با رویکردی کلی‌نگرتر پی گرفته‌اند. منبع اصلی این رساله، نیز همانند رساله حاضر، کتاب محیط و رفتار اجتماعی و رویکرد آلتمن به قضیه روان‌شناسی محیطی است؛ اما نقطه عطف تفاوت کار، از اینجا نشئت می‌گیرد که هیچ‌کدام از منابع این رساله، به ارتباط مستقیم مفاهیم ذکر شده با فضاهای ساخته‌شده، نپرداخته‌اند و این امر باعث شده نتایجی که از فصل مبانی نظری و همچنین برنامه فیزیکی گرفته می‌شود، کلیت و انسجام لازم را نداشته باشند.

^۱ تألیف لنگ، ۱۳۸۱

^۲ تألیف لینچ، ۱۳۷۶

^۳ تألیف هرترزبرگر، ۱۳۸۸

۷-۱ ساختار پژوهش

در راستای رسیدن به اهداف موردنظر، روشی برای تحقیق پیش گرفته شد که در پنج فصل نگارش شده است. فصل اول با ذکر کلیاتی برای شناخت موضوع آغاز شد؛ که شامل شرح مسئله، ضرورت آن، مفروضات و اهداف پژوهش، همچنین روش کار و پیشینه موضوع می شود. در فصل دوم، ابعاد مختلف موضوع، از تاریخچه و نامگذاری خوابگاه گرفته تا ارزش مندی طراحی آن و جایگاه آن برای کاربر، تبیین می شوند. بُعد مکانی سکونتگاه، که شامل محل قرارگیری آن می باشد، با ذکر ویژگی هایی از معماری شهر یزد، روشن تر شده و در مورد مکان های موردنیاز یک سکونتگاه نیز، با برشمردن اپیزودهای رفتاری/عملکردی آن، شناخت بهتری حاصل می شود. در آخر نیز، با ذکر مصادیقی که تجربه طراحی در مکان انتخابی را در اختیار قرار می دهند و جنبه های موفق و ناموفق نمونه های داخلی و خارجی را مطرح می کنند، فصل دوم به پایان می رسد.

فصل سوم، در واقع تبیین بخش دیگری از موضوع کلی رساله، یعنی قسمت رویکرد آن می باشد. در بیان مسئله، به شرح کلی موضوع پرداخته شد و به دلایل انتخاب این رویکرد و نحوه رسیدن به واژگان خلوت، فضای شخصی، قلمرو و ازدحام، اشاره کوچکی شد. در این فصل، به آشنایی عمیق تر با این مفاهیم و فواید و نتایج آن ها، پرداخته خواهد شد و حضور و جایگاه هر کدام از مباحث مطرح شده، در سکونتگاه دانشجویی شناسایی شده و نهایتاً نتایج کلی حاصل از شناخت این مفاهیم، در قالب یک سکونتگاه، در جمع بندی فصل ذکر می شود.

با پیدا کردن شناخت از ابعاد مختلف موضوع، و در راستای هرچه نزدیک تر کردن اتودهای طراحی به طرح عملیاتی، زمان آن رسیده است تا در فصل چهارم واقعیات یک طرح معماری، شامل ابعاد دیگر طراحی، بستر طرح و برنامه فیزیکی اتخاذ شده، مطرح شده و نگرش طراحی به آن ها و جایگاه آن ها در طرح مشخص شود. جمع بندی اطلاعات به دست آمده در قالب جداول برنامه ریزی فضای سکونتگاه، معیاری معین می کنند، که اتودها و آلتراتیو هایی که در سیر فرایند نظر به عمل شکل گرفته اند، در فصل پنجم- معرفی طرح، محک خورده و طرح حاصله معرفی شود.

فصل ۲. تبیین ابعاد موضوع طراحی

کلیدواژه‌ها: تاریخچه خوابگاه دانشجویی، ویژگی‌های معماری شهر یزد، اپیزودهای رفتاری/عملکردی سکونتگاه دانشجویی

در فصل اول، به جنبه‌های مختلف کلی موضوع، پرداخته‌شد. هدف از فصل حاضر، مروری بر تاریخچه خوابگاه‌های دانشجویی است، تا جایگاه کنونی آن بهتر درک شود. در ادامه با ذکر اهمیت موضوع، از جنبه‌های مختلف، آن را لایق نام «سکونتگاه» شناخته و پس از آن به موشکافی در ابعاد مختلف موضوع خواهیم پرداخت تا آشنایی دقیق‌تری حاصل شود. این امر با معرفی سکونتگاه (مکان) و دانشجوی (کاربر) آغاز شده و با مطالعه رفتار و عملکردهای صورت‌گرفته در سکونتگاه (فعالیت)، دنبال می‌شود. در پایان نیز به ذکر چند مصداق پرداخته می‌شود، تا آشنایی با موضوع صورتی عملی‌تر به خود بگیرد و نتایج توجه یا عدم توجه به مثلث «مکان- کاربر- فعالیت» را در فضای معماری مشاهده کرده و تأثیرات آن برشمرده شوند. بررسی مصادیق کمک می‌کند تا با جنبه عملی مفروضاتی که برای طراحی در نظر گرفته، روبرو شده و بررسی شود، که با امکانات و قابلیت‌های محیط که امید کشف آن‌ها از سوی کاربر می‌رود، چه برخوردی می‌شود. هرچند مصادیق هیچگاه نمی‌توانند به-طور حتم قابل ارجاع باشند، اما همچنان بدلیل وجود شباهت‌ها یا تفاوت‌ها می‌تواند برای ما درس‌های آموزنده‌ای داشته‌باشند.

۲-۱ شناخت عمومی موضوع

۲-۱-۱ تاریخچه خوابگاه دانشجویی

همان‌طور که پیش از این نیز گفته‌شد، مسئله اقامت دانشجویان موضوع جدیدی نیست، تفاوت به‌وجودآمده در تعداد دانشجویان و به تبع آن افزایش تعداد افرادی است که باید در شهر مقصد اسکان داده‌شوند. تاریخچه خوابگاه دانشجویی پیوند محکمی با موضوع آموزش دارد. پیش از ورود اسلام به ایران، مدارس ایرانی به تقلید از مدارس روم و یونان اداره می‌شد. با ورود اسلام، نظام آموزشی با تکیه بر تعالیم اسلامی و با پشتوانه تجربی از نظام آموزشی پیشین، شکل تازه‌ای به خود گرفت که الگویی برای دانشگاه‌های اروپایی به‌شمار می‌رفت. از جمله مدرسی که در این دوره ساخته‌شد می‌توان به مدرسه خان شیراز، مدرسه چهارباغ اصفهان، مدرسه امام، مدرسه آقابرگ کاشان، و نیز مدرسه نظامیه نام برد، که برخی از اصول آن هنوز در دانشگاه‌های امروزی رواج دارد. یکی از این اصول که مستقیماً به موضوع طراحی ما مرتبط است، در نظرگرفتن مسکن و کمک هزینه زندگی برای استادان و دانشجویان است. در دوره‌ای نسبتاً طولانی همگام با اقتدار دولت مرکزی، آموزش نیز وضعیت بهتری پیدا می‌کرد و این نکته با توجه به مدارس آن زمان نیز قابل اثبات است.

از اوایل قرن سیزدهم هجری، کشور دچار تحولات سیاسی و اجتماعی عمیقی شد، که مجموعه این‌ها نظام تعلیم و تربیت را تحت تأثیر قرار داد. برنامه‌های آموزشی جدید جایگزین شیوه سنتی شد و ساختمان‌های قدیمی با معماری سنتی برای نیازهای جدید مکفی شناخته‌نشده‌اند. شکل جدید مدارس با بهره‌گیری از الگوهای غربی که تعریف جدیدی از «مکان آموزشی» و خصوصیات فیزیکی آن ارائه داده‌بودند، ساخته‌شدند. با تصویب قانون تأسیس دانشگاه در ایران به یکباره مدرسه دارالفنون در قالب جدیدی به نام دانشگاه فعالیت خود را ادامه داد. این قالب جدید دانشگاه تهران بود، که به تقلید از دانشگاه‌های اروپایی ساخته‌شد، ولی ریشه اصلی بسیاری از رشته‌های آن از دارالفنون گرفته می‌شد. قطعاً شیوه‌های جدید که الگوی اولیه‌شان مدرسه نظامیه بود، خود جای بحث فراوانی دارند، اما آنچه در اینجا موردنظر است، تغییراتی است که در «مکان» به‌وجودآمده-

است. شیوه سنتی قائل به زمان و مکان خاصی نبود، ولی در شیوه جدید در راستای تخصیص مکان معین به آموزش، برای استراحت نیز بایستی مکان مشخصی تعبیه می‌شد. در گذشته مکان آموزشی، از مسجد و خانه مدرس تا حوزه‌ها را شامل می‌شد و حجره‌های طلبگی فی‌الواقع اولین خوابگاه‌های دانشجویی محسوب می‌شوند. آغاز شکل‌گیری جدید خوابگاه‌ها نیز مربوط به دانشگاه تهران است، که از سال ۱۳۲۴ با خرید چند بنای کوچک ظهور پیدا کردند. بعد از پیروزی انقلاب و در پی آن انقلاب فرهنگی و تغییر معیار گزینش، و پذیرش دانشجو از نقاط محروم کشور در سال ۱۳۶۷، تعداد متقاضیان خوابگاه افزایش یافت و در نتیجه تصمیم به احداث خوابگاه‌های دانشجویی به صورت گسترده گرفته شد. (بیژن، ۱۳۵۰)

۲-۱-۲ اهمیت موضوع خوابگاه

با توجه به آنچه در بحث تاریخچه خوابگاه‌های دانشجویی ذکر شد، پیوند تنگاتنگ آموزش با موضوع سکونت از قدیم، باعث شده، همگام با افزایش کمی مدارس و فراگیر شدن امر آموزش، مسأله سکونت دانشجویان نیز پررنگ‌تر شود. این افزایش کمی تعداد دانشجویان علاوه بر مشکلاتی نظیر افزایش تعداد فارغ‌التحصیلان بیکار، پایین آمدن شأن و منزلت دارندگان مدرک تحصیلی و مدرک‌گرایی، باعث کمبود خوابگاه‌های دانشجویی و مشکلاتی در زمینه اسکان دانشجو نیز شد، که همانطور که اشاره شد موضوع احداث خوابگاه‌های دانشجویی را در سطح ملی مطرح کرد. آنچه در این بحث قصد پرداخت به آن را دارد، دلایل لزوم توجه به کیفیت خوابگاه‌ها می‌باشد که با توجه به محدودیت‌های مالی و زمانی و تخصیص مورد غفلت قرار گرفته است.

دانشجویی دورانی است که شخص باید به انشای زندگی جوانی بپردازد، نه دوران املایی که دیکته افراد و مکان و غیره باشد؛ قسمت قابل توجهی از این زمان در مکانی به نام خوابگاه اتفاق می‌افتد و این مکان در حکم خانه موقت دانشجو، مهارت‌های زیست با هم‌نوع را به وی می‌آموزد؛ مکانی که محل آموزش و تربیت وی است و او با حضور در جمع، تعامل و معاشرت اجتماعی می‌آموزد و با خلوت، به خویشتن خود بازگشته و هویت فردی خود را پیدا می‌کند. خوابگاه به عنوان مکانی که در وهله اول نیازهای اولیه‌ای چون سرپناه‌بودن و ایمنی را برآورده می‌کند، در مراحل بعدی بایستی فرایندهای فرد نظیر امنیت، عشق، تعلق، احترام و خودشکوفایی را پاسخگو باشد. این مسائل وقتی در کنار افزایش وسیع تعداد دانشجو قرار می‌گیرند، اهمیت مضاعفی پیدا می‌کند، چرا که قشر وسیعی از جمعیتی که وارد جامعه می‌شوند از این کانال عبور می‌کنند. لذا می‌توان گفت تا اکنون نیز زمان زیادی را از دست داده‌ایم و قبل از اینکه این مسئله به مشکل جدی تبدیل شود بایستی مورد ارزیابی قرار گرفته و برای آن راه‌حل اندیشیده‌شود.

۲-۱-۳ خوابگاه یا سکونتگاه؟

با توجه به اهمیت خوابگاه دانشجویی مبرهن است که چنین فضایی بر بیش‌تر از آنچه از نام آن برمی‌آید -محل استراحت، در زندگی کاربران نقش دارد و با توجه به بار معنایی القایی هر لغت و عملکردهای گوناگونی که در آن رخ می‌دهد، همچنان که کاربران آن ساکنین نامیده می‌شوند، بایستی خوابگاه نیز «سکونتگاه» نامیده شود. با استفاده از نام سکونتگاه توجه به طراحی مکانی که بایستی محل «سکنی» باشد و هرچه بهتر بتواند جوابگوی خواسته‌های ساکنین از «مسکن» باشد، نیز